

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2013 | ÅRGÅNG 17

Bokförlaget THALES

Linda Johansson

DEN GÄNGSE BILDEN av John Stuart Mill torde vara som en frihetens och därmed liberalismens apostel – någon som likt frihetsgudinnan höjer armen för att hälsa oss vid infarten till de fria och modigas värld, hållande sitt berömda verk *On Liberty* mot skyn. Denna bild är dock inte alldeles korrekt. Faktum är att Mill hade en hel del socialistiska idéer och att han faktiskt själv räknade sig som socialist (se Hansson 1995, s. 50; Mill 1963, s. 239). Syftet med denna text är att se närmare på hur hans idéer om frihet och socialism går ihop. Frågan är om man kan vara socialist och liberal samtidigt. Vissa passager tyder på sådana ansatser. Mill menade till exempel att det gällde att finna sätt att kombinera »största möjliga individuella handlingsfrihet med gemensam äganderätt till jordklotets råmaterial och lika del för alla i det gemensamma arbetets avkastning» (se Hansson 1995, s. 127).

Först ska vi titta på socialistbegreppet och Mills argument för några socialistiska idéer och därefter på Mills tankar om den allmänna opinionen, som enligt honom kan fungera som drivkraft då den privata äganderätten är inskränkt. Det paradoxala är att den allmänna opinionen enligt Mill också verkar vara av ondo, något man bör passa sig för så att den inte inkräktar på ens personliga frihet och själsliga utveckling.

Mill och socialismen

DET ÄR VIKTIGT att poängtera att termen »socialism» fram till mitten av artonhundratalet användes i en vidare bemärkelse än vad den gör idag: den betecknade då något i stil med »att lösa den sociala frågan» snarare än det vi idag menar med »socialism». När man refererade till vår tids socialism användes termen »kommunism», vars innebörd sedan förändrades i och med den ryska revolutionen. I den här texten kommer termerna att användas som de görs idag.

Det är ofta problematiskt att försöka placera in äldre tänkare och politiska filosofer i dagens kategorier eftersom vårt samhälle kan se väldigt annorlunda ut. Det står dock tämligen klart, vilket vi snart ska se, att Mill var socialist snarare än kommunist. Den största skillnaden mellan socialism och kommunism är att medan kommunister gärna ser en revolution och ett upphävande av (all) ägande- och arvsrätt i ett snabbt svep, är socialister mer försiktiga och vill ta saker stegvis och inte lika långt. Mill hörde definitivt till de mer försiktiga. Han ville inte att marknadsmekanismerna skulle sättas ur spel: hans önskan var att kapitalistiskt ägda företag skulle ersättas av arbetarkooperativa sådana. I och med att det är oklart huruvida ett sådant system är socialistiskt eller ej går det att ifrågasätta om han verkligen kan benämnas som socialist (Hansson 1995, s. 104).

Det var framför allt två av liberalismens centrala begrepp som Mill, inspirerad av saint-simonisterna, ifrågasatte: privategendomen och arvsrätten. Han ville inte avskaffa dessa helt, men han ville se kraftiga inskränkningar. Han var, till skillnad från socialister generellt, positivt inställd till konkurrens; saint-simonisternas önskan om detaljerad planhushållning imponerade inte på honom. Mill ville, som redan nämnts, hellre se arbetarägda kooperativ som konkurrerade på en fri marknad.

En av de saker som gör Mill till socialist snarare än kommunist är hans övertygelse om nödvändigheten i att gå försiktigt fram i genomförandet av nya idéer. Han ansåg att stora förändringar, som exempelvis full demokrati, inte kunde genomföras utan en gradvis förändring av människornas sinnelag, delvis i form av utbildning (Hansson 1995, s. 50). Det handlade om en sorts växelverkan mellan samhällsordning och sinnelag, en idé som var central för Mills politiska åskådning. Snabba revolutionära förändringar ansåg Mill var omöjliga. Han menade att människans karaktär formas av omständigheterna, men att hennes egen vilja att forma den på ett särskilt sätt är en av dessa omständigheter, och på intet sätt den minst inflytelserika. Sven Ove Hansson menar att många som har läst Mill och har tagit till sig hans (liberala) idéer har missat att läsa

»De moraliska vetenskapernas logik», en text som Hansson menar är central för förståelsen av Mills politiska filosofi.

Äganderätt

MILLS IDÉ OM privat äganderätt handlar framför allt om att skilja på det som är frukter av förädling och eget arbete, och det som måste anses tillhöra oss alla, som jord och naturtillgångar. »Då ägandets viktigaste egenskap är att tillförsäkra alla det de själva åstadkommit med arbete eller hopsamlat genom sparsamhet, kan denna princip ej gälla det som icke åstadkommits genom arbete, nämligen naturtillgångar» (Mill 1965, s. 227). Han menade att målet (»på människans nuvarande utvecklingsstadium») inte var »att undergräva den enskilda äganderätten, utan att förbättra den och låta alla samhällsmedlemmar komma i åtnjutande av den» (Mill 1965, s. 227). Det nya ekonomiska systemet skulle inte införas genom att man konfiskerade de nuvarande ägarnas egendom, utan istället genom att arbetarna såg till att förvärva ett eget kapital.

Som argument för inskränkningar i äganderätten använder Mill ett tankeexperiment (Hansson 1995, s. 132–133). Han menar att vi, när vi ser på egendomsrätten som samhällsfilosofisk fråga, ska bortse från dess faktiska ursprung och utgå från ett samhälle utan tidigare ägare. Vi ska visualisera en grupp kolonistörer som kommer till ett nytt, obebott land och där ska välja mellan ett system med enskilt ägande och ett med gemensamt. Han menar att vi måste anta att om ett system med enskilt ägande väljs så sker detta utan den ojämlikhet eller de orättvisor som hindrat privat ägande från att vara till nytta i äldre samhällen. Varje kvinna och man skulle ha frihet att använda sin kropp och sina själsförmögenheter, men produktionsmedlen, jorden och redskapen skulle delas rättvist så att alla fick börja med samma förutsättningar, något som även skulle kräva att svagare personer skulle få vissa fördelar vid fördelningen av resurser. När en sådan uppdelning är gjord skulle den, enligt Mill, inte omprövas, utan individerna skulle få lita på sina egna ansträngningar – och slumpen – för att dra fördel av vad de fått från början, genetiskt och praktiskt.

Principen skulle antingen vara fullständig jämlikhet eller fördelning efter den enskildes behov och förtjänster på ett sätt som skulle stämma överens med den rådande uppfattningen om rättvisa eller tradition i samhället.

Mill menar att de som angriper principen om enskilt ägande kan indelas i två kategorier: de vars plan innebär fullkomlig likhet i fördelningen av de fysiska medlen för försörjning och njutning (kommunister) och de som godtar ojämlikhet, men endast i enlighet med någon princip grundad på rättvisa eller praktiska hänsyn och inte genom slumpen (socialister) (Hansson 1995, s. 134).

Det är intressant att notera att slump verkar tillåtas i ett fall, men inte ett annat. Slump i gällande praktiskt utfall (genetiskt, får man anta, eller tur, för att man råkar få odla på ett bättre ställe eller har bra föräldrar) verkar tillåtas. Slump när det gäller vilka principer som styr ett land tillåts inte. I det första fallet kan dock slumpen neutraliseras via arvsrätten så att slump långt tillbaka i tiden inte får någon större påverkan, medan det i det andra fallet inte är så, fastän ett lands principer kan härröra från just slump i förutsättningar och utfall långt tillbaka i tiden. Mill ville införa inskränkningar i arvsrätten: han föreslog att det skulle finnas en övre gräns för hur mycket man kan få arva. Men starka och kunniga föräldrar kan ju föra vidare mycket annat än arv, som kunskaper, nätverk och självförtröende. Ett barn kan också hjälpa till att bygga hus och driva en rörelse, och torde därmed bli ägare till detta, med resultatet att arvsrätten kringås.

Det är troligt att de allra flesta av oss intuitivt accepterar den form av rättvisa som innebär att alla börjar med samma förutsättningar. Men att därifrån dra slutsatsen att man bör inskränka det privata ägandet är tveksamt. De flesta har troligen också en känsla av att man ska få lön för mödan när man anstränger sig och att det man väljer att köpa för denna lön ska vara ens eget snarare än kollektivets, något som tyder på en grundläggande önskan om frihet och självbestämmande. Dessutom tror jag att de flesta, om man nu ska använda folks intuitioner som argument, önskar att deras barn ska få arva det mesta eller allt av det som de har arbetat ihop. Detta

kan emellertid justeras demokratiskt. På Mills tid fanns ingen allmän rösträtt, vilket det gör idag. Mill talar om att de principer för fördelning som ska råda i tankeexperimentets nya koloni antingen ska vara fullständig jämlikhet eller ska vara i enlighet med den rådande uppfattningen om rättvisa, vilken förmodligen skulle visa sig i demokratiska val med allmän rösträtt.

Även om man kan gå med på att de flesta anser att man ska börja med samma förutsättningar så finns det starka invändningar mot just gemensamt ägande, där det kanske främsta argumentet handlar om den bristande motivation som uppstår när man inte arbetar för sig själv och sin familj utan för det »allmänna». Låt oss se hur Mill hanterar sådana invändningar.

Den allmänna opinionen – social tyranni eller ny drivkraft?

ENLIGT MILL ÄR de rimliga invändningarna mot socialismen helt igenom praktiska. De består av praktiska svårigheter som måste övervinnas; de handlar inte om att socialismens principer skulle vara felaktiga. Han tror att människan kan uppvisa mycket mer samhällsanda än vad dagens samhälle vant sig vid att anse möjligt, och att det finns historiska bevis för att stora sammanslutningar av människor kan läras att se det allmänna intresset som sitt eget. Han hävdar att det bästa sättet för att »lära» sådant är just en kommunistisk sammanslutning där all fysisk och andlig strävan sker inom ett kommunistiskt anställningsförhållande.

Ett vanligt argument mot socialism, eller framför allt kommunism, är som redan nämnts att människor tappar drivkraften att arbeta effektivt. Mill menar emellertid att människans drivkrafter är mångskiftande (alltså inte så enkelspåriga som kommunismens kritiker inbillar sig) och föränderliga, och att de mycket väl kan tas i den kommunistiska ekonomins tjänst (Hansson 1995, s. 56). Den typ av drivkraft som Mill framför allt syftar på är *den allmänna opinionen*. Denna skulle, menar han, vara ett mycket verkningsfullt redskap för att få människor att arbeta effektivt. Att agera i enlighet med den allmänna opinionen är nämligen, enligt Mill, »det mest universella och ett av de starkaste av personliga motiv» (Mill 1965,

s. 205). I ett socialistiskt lantbruk eller i en socialistisk fabrik skulle varje arbetare inte befinna sig »under en förmans ögon», utan »under hela samhällets» (Hansson 1995, s. 137–138).

Detta förefaller åtminstone vid en första anblick att gå stick i stäv med det Mill skriver i *On Liberty*, där denna allmänna opinion snarare verkar vara av ondo, något man *inte* ska låta sig styras av utan ständigt ifrågasätta. Mill var angelägen att framhålla att det inte enbart är statligt förtryck som kan inskränka medborgarnas frihet. Den allmänna opinionen kan vara nog så förtryckande; den kan utöva »ett socialt tyranni som är fruktansvärdare än många former av politiskt förtryck» (Mill 2006, s. 26, 1977, s. 220; Hansson 1995, s. 129).

Mill tillstår faktiskt, i resonemanget kring den allmänna opinionen som drivkraft, att det finns en tveksamhet huruvida ett kommunistiskt system skulle lämna »någon fristad kvar för personligheten» och huruvida »den allmänna meningen icke skulle bli till ett tyranniskt ok; om ej allas fullständiga beroende av alla andra, och allas övervakande av alla skulle mala ned alla till en slätstruken likformighet i tanke, känsla och handling» (Mill 1965, s. 208–209). Hansson poängterar att även om Mill uttryckte sig försiktigt, ger texten en klar indikation om att han såg stora risker för friheten och mångfalden i ett rent kollektivt ägande enligt den kommunistiska principen (Hansson 1995, s. 57).

Hur ska man då se på den allmänna opinionen? Innebär den ett socialt tyranni eller ger den en ny drivkraft att anstränga sig för kollektivet?

Svaret torde finnas i det faktum att Mill skiljer mellan individuell och kommersiell frihet. Han menar visserligen att »[...] det finns en gräns för den allmänna opinionens berättigade inblandning i det individuella oberoendet» och att »[y]ttrandefriheten och tryckfriheten kan tyckas falla under en annan princip, då de tillhör den del av individens handlingsfrihet som berör andra människor [...] [Vi kan] göra som vi vill och bära konsekvenserna därav utan att hindras av våra medmänniskor, så länge som det som vi gör icke skadar dem, även om de skulle anse vårt handlingsätt dåraktigt, onaturligt eller felaktigt» (Hansson 1995, s. 66; Mill 1977, s. 220).

Mill menar dock att det ekonomiska livet i huvudsak *inte* omfattas av de frihetsprinciper som *On Liberty* handlar om. Det som människor gör i det ekonomiska livet påverkar nämligen i högsta grad andra människor. Trots att Mill var en anhängare av frihandel ansåg han inte att frihandeln, eller andra ekonomiska friheter, stod på samma grund som den individuella tanke- och handlingsfriheten. Den springande punkten i åtskillnaden mellan individuell och kommersiell frihet tycks handla om att man inte får orsaka andra människor *obehag* (Hansson 1995, s. 70), en inskränkning som finns i *On Liberty*, men i termer av skada. Eftersom han hävdar att det ekonomiska i hög grad påverkar andra människor får man anta att han anser att risken är stor att man *skadar* andra människor i det ekonomiska livet.

Då kvarstår frågan vad som ska räknas som *skada*, samt vad som ska räknas som *direkt* och *indirekt orsakad skada*. Om någon är sparsam eller arbetar hårdare och kan samla på sig mer pengar eller bygga ett större hus, gör då skillnaden gentemot någon annan, som visserligen har tak över huvudet och mat, att den som har det sämre har lidit en skada? Det vill säga, ska det räknas som en skada att exempelvis väcka någons avundsjuka? Det är visserligen *obehagligt* att känna avundsjuka, men har man i och med det blivit utsatt för *skada*? Och kan man verkligen säga att det är den arbetsamme som har orsakat skadan?

Mill skiljer sig från exempelvis Aristoteles i resonemanget kring den mänskliga naturen (Hansson 1995, s. 72). Där Aristoteles menar att människan ska förverkliga sig själv genom att utveckla de egenskaper som är typiska för människan – nämligen förnuftet – menar Mill att människan ska förverkliga sig själv genom att utveckla sina *individuella* egenskaper. Är inte friheten en stor del i Aristoteles *eudaimonia*, det mänskliga blomstrandet?

Mill menar att när existensmedlen garanterats så står strävan efter frihet i tur bland de mänskliga behoven. Behovet av frihet ska dessutom öka i takt med att kunskap och moral utvecklas och, som redan nämnts, ska handlingsfriheten inte begränsas annat än på så sätt att man inte får skada andra. Han medger att vi ännu inte vet

i vilken utsträckning bevarandet av friheten kan befinnas förenlig med ett kommunistiskt samhällskick, men att sådana invändningar är kraftigt överskattade. Han poängterar att man inte alls behöver kräva av samhällsmedlemmarna att de ska bo tillsammans och »ej heller behöver de kontrolleras när det gäller hur de gör av med sin andel av det som framställs, eller hur de tillbringar den troligen rikliga fritid de skulle ha, därest produktionen faktiskt begränsades till sådant som verkligen behövde framställas» (Hansson 1995, s. 147).

Skulle man få äga sitt eget hus? Om någon på sin fritid bygger ett onödigt stort hus till sin familj med två barn, medan någon med åtta barn bor litet, ska den med åtta barn få lov att flytta in i det större huset eller få lov att byta (med tanke på det allmänna bästa)? Utgör skillnader i sig en skada?

Och vem bestämmer vad som verkligen behöver framställas? Och hur är det med den rikliga fritiden? Kommer inte folk att där utöva sin individuella frihet och producera alla möjliga saker? Om man tänker sig att någon är entreprenör i själ och hjärta och vill starta och driva företag där han själv bestämmer, motiverad av pengar och spänningen i att utsätta sig för risk, att satsa och kanske vinna, eller att någon är konstnärligt lagd och kan bygga ett stort och fint hus eller göra vackra kläder som folk är beredda att betala dyrt för, ska de då få göra det, och behålla avkastningen? Skulle en sorts »fritidskapitalism» vara tillåten parallellt med det arbetarkooperativa systemet? Eller skulle staten ingripa och fördela den individuella, på fritiden uppnådda avkastningen, »rättvist»?

Mill frågar sig ju faktiskt om det skulle finnas någon fristad kvar för personligheten eller om den allmänna meningen skulle bli vad han kallar »ett tyranniskt ok», en risk att människors beroende av alla andra, och allas övervakande av alla, skulle mala ned människor till en slätstruken likformighet i tanke, känsla och handling. Han menar emellertid att detta redan nu är en av de stora nackdelarna i dagens samhälle, trots en större mångfald i utbildning och sysslor och ett mindre fullständigt beroende av massan hos den enskilde än vad fallet skulle vara under en kommunistisk regim. »Inget samhälle där originalitet utsätts för klander kan vara välmående. Det

återstår att se om den kommunistiska samhällsordningen skulle vara förenlig med den mänskliga naturens mångsidiga utveckling, dess talrika olikheter, den variation i smak och talanger och de omväxlande åsikter som ej blott är bland det mest intressanta i livet, utan genom att sammanföra intellekt i stimulerande möten och genom att ställa var och en inför otaliga tankar som icke skulle ha fallit honom själv in är drivfjädern i andliga och moraliska framsteg» (Hansson 1995, s. 148).

Det återstår att se, skrev Mill. Om han hade kunnat studera kommunistiska stater under 1900-talet – Kina, Sovjetunionen, Kuba och Kambodja till exempel – vad hade han sagt då? Nu var ju Mill inte kommunist eftersom han inte ville se revolutioner eller alltför snabba förändringar som inte samstämde med förändringar i människors sinnelag. Den springande punkten tycks istället handla om det gemensamma ägandet och huruvida man ska få lov att ärva, inte om huruvida det kollektiva gör att personligheten, motivationen och friheten kvävs. De orättvisor han såg omkring sig finns ju till stor del inte längre kvar i väst.

Frihet

EN VIKTIG FRÅGA när det gäller att väga frihet och rättvisa (i betydelsen att ekonomiska skillnader inte ska få vara för stora) är just förhållandet mellan personlig och ekonomisk frihet. Man kan fråga sig hur det kommer sig att alla kommunistiska samhällen har haft stora inskränkningar i yttrandefriheten. »It's a sociological law that the more information you give people, the more government policy becomes dependent on public opinion».¹ Den individuella och kommersiella friheten tycks sammanlänkad. Det verkar som om inskränkningar i den ekonomiska friheten nästan med nödvändighet drar med sig inskränkningar i den individuella friheten, som yttrandefriheten. Detta är en indikation på att frihet är ett övergripande politiskt värde som människor generellt tycks sträva mot, kanske för att alla människor önskar att få blomstra i enlighet med sina individuella egenskaper. Mill noterade något i den stilen när han i en tidningsartikel 1848 kritiserade den franska provisoriska

regeringen för en lag som inskränkte yttrandefriheten. »Är det icke skamligt att så snart ett reformparti har uppnått så mycket av förändringar i landet som det självt finner önskvärt, så deklarerar det att varje person skall böta eller gå i fängelse som föreslå att man skall antingen gå ett steg längre eller ett steg tillbaka?» (Hansson 1995, s. 45).

Det står klart att Mill inte gillade när den allmänna opinionen blev socialt tyranni, och frågan är om inte kommunism och socialism skulle innebära en större risk för just socialt tyranni, jämfört med liberalism. Ju mer frihet folk har att göra vad de vill med sin fritid och sina pengar, även att starta företag, producera saker och sälja, och att spara pengar och låna ut, desto mindre fog för oro att alla ska spionera på varandra. Ju fler restriktioner, desto större risk att folk börjar spionera på och ange varandra.

Det är dessutom svårt att dra en gräns mellan vad som är frukt av eget arbete och av andras. Den som investerar och tar en risk för att få en avkastning, har denna person inte utfört något arbete? Vad Mill vill inskränka är att få personer ärver enormt mycket pengar; han vill inte helt ta bort arvsrätten utan endast ha inskränkningar. Man ska kunna ärva så mycket att man kan leva ett bekvämt liv, men inte alltför mycket. Men om man då tar en del av dessa slantar och bygger en fabrik och sedan ligger och drönar, ska inte detta vara tillåtet?

Mill säger faktiskt: »Vi är för okunniga om vad det enskilda handlandet i dess bästa form, eller socialismen i dess bästa form, kan uppnå, för att vi skall vara behöriga att avgöra vilkendera som skall bli det mänskliga samhällets slutliga form. Om vi får våga en gissning, kommer svaret troligen att bero på en speciell bedömningsgrund, nämligen vilket av de båda systemen som är förenligt med störst mänsklig frihet och spontanitet» (Hansson 1995, s. 146).

Det är också viktigt att poängtera vissa elitistiska drag hos Mill som går stick i stäv med kommunism, och i viss mån socialism. I debatten runt allmän rösträtt tyckte han inte endast att den som inte kunde läsa och skriva, eller levde på fattigvården, inte skulle få rösta, utan även att rösträtten skulle vara graderad, att personer

med högre utbildning eller mentalt mer krävande yrken skulle få två eller flera röster: »Det är icke önskvärt, utan tvärtom skadligt, att ett lands grundlag förklarar att okunnighet skall berättiga till lika mycket makt som kunskap» (Hansson 1995, s. 76).

Men även om alla får utbildning kommer vissa att veta och kunna mer, att ha större fallenhet för att skaffa sig mer kunskap, på grund av läggning eller med hjälp av föräldrar, såvida inte böcker ska förbjudas och kunskapen sättas under restriktion (vilket Mill säkerligen aldrig skulle vilja). Lev och låt leva – låt entreprenörerna starta företag, bokmalarna läsa och sportfånarna träna. Låt folk blomstra. Låt alla få rätt till mat och husrum och gratis sjukvård – men låt därefter inskränkningarna vara så få som möjligt. Såvida man inte ska göra inskränkningar mot »kapitalism på fritiden» så kan man nog anse att friheten går före den ekonomiska tryggheten, åtminstone så länge en viss basnivå försäkras alla.

Mill var kanske socialist på 1800-talet, men i Sverige 2014 är jag övertygad om att han hade varit liberal.

→

Linda Johansson är fil. dr i filosofi från KTH

Noter

1 Sagt av Rafael Safarov, armenisk sociolog, till Archie Brown. Se Brown 2009, s. 599.

Referenser

- BROWN, A. (2009) *The Rise and Fall of Communism*, London: Vintage Books.
HANSSON, S.O. (1995) *John Stuart Mill och socialismen*, Falun: Tidens förlag.
MILL, J. S. (2006) *On Liberty*, London: Penguin Classics.
MILL, J. S. (1963–1991) *Collected Works*, Toronto: University of Toronto Press.
MILL, J. S. (1963) *Collected Works*, vol. 1, Toronto: University of Toronto Press.
MILL, J. S. (1965) *Collected Works*, vol. 2, Toronto: University of Toronto Press.
MILL, J. S. (1977) *Collected Works*, vol. 18, Toronto: University of Toronto Press.